

CONTRIBUȚII LA STUDIUL LUCRĂRII LUI GYÖRGY LENCSEȘ — ARS MEDICA*

I. Date noi despre Gy. Lencsés

dr. I. Spielmann, Carolina L. Szini

În Transilvania secolului al XVI-lea, în perioada de apariție a literaturii științifice în limba maternă, a luat naștere între altele o lucrare de aproximativ 1000 de pagini folio. Acest manuscris, necunoscut timp de aproape 350 de ani, se află de cca 200 de ani în fondul Bibliotecii Teleki din Tîrgu Mureș. Ea constituie *prima operă medicală și terapeutică în limba maghiară*, concepută pe baza unui plan sistematic, abordînd ansamblul cunoștințelor de specialitate ale timpului său.

Manuscrisul original — incomplet — lipsit de foaia de titlu, de introducere și de cca 250 de file („foi“) a fost semnalat și analizat pentru prima dată de bibliotecari și filologi (1), fiind apoi publicat în întregime, în anul 1943, la Cluj de către filologul Béla Varjas (2). Ulterior a fost găsit, tot la Biblioteca Teleki — o copie a manuscrisului datînd din 1757 (3). E. Farczády și A. Szabó T. au publicat în anul 1961 un valoros studiu, (4) îmbogățind cu date noi și remarcabile cunoștințele noastre despre acest manuscris medical și mai ales despre copia sa din secolul al XVIII-lea.

* *Autorii își dedică lucrarea profesorului dr. Elek Farczády, cercetător neobosit al trecutului istoric și lingvistic al Transilvaniei — cu ocazia aniversării împlinirii a 80 de ani.*

Esența rezultatului cercetărilor de pînă acum, cu privire la cele două manuscrise, poate fi rezumat după cum urmează:

Așa cum atestă și foaie de titlu a copiei din secolul al XVIII-lea denumirea originală a manuscrisului a fost — *Ars Medica*, iar autorul ei — *György Lencsés*. Bazat pe o adnotare din manuscrisul original (p. I. 77 b): „Acest medicament l-am încercat eu, *György Lencsés* și l-am găsit foarte potrivit” — *Varjas* atrage atenția asupra figurii lui *Lencsés*. El l-a considerat mai curînd copistul, decît autorul manuscrisului *A. Szabó T.* și *E. Farczády* pe baza unei scrisori — necunoscute pînă atunci și datată din 1577 — scrisă de însuși *Gy. Lencsés* „maestrul de ceremonii al Măriei sale” (principele *Cristofor Báthory*), dovedesc că scrisul acestui act este identic cu cel al manuscrisului medical, operă pe care *Varjas* o data în jurul anului 1570. Pe de altă parte, pe foaia de titlu a copiei din secolul al XVIII-lea se poate citi că lucrarea originală a fost elaborată în anul 1610. Pentru a explica această contradicție autorii sus-citați presupun că, între 1570—1610 ar fi fost efectuate mai multe copii, variante ale manuscrisului *Ars Medica*. „Noi — scriu *A. Szabó T.* și *E. Farczády* — considerăm manuscrisul publicat de *Varjas* drept primul exemplar transcris al lucrării medicale a lui *Lencsés*, iar manuscrisul din 1610 ca o variantă transcrisă tot de *Lencsés*, cu completări, omiteri, respectiv reformulări datorite lui” (4, p. 180). Chiar dacă admitem această ipoteză verosimilă, în lumina datelor deținute de noi se ivesc o serie de alte probleme la care nu putem da un răspuns concludent la ora actuală. I.e. vom expune în continuare.

Cercetările noastre cu privire la *Ars Medica* și-au fixat drept prim obiectiv sarcina de a clarifica faptul cine a fost *Gy. Lencsés* — autorul lucrării și care sînt izvoarele cunoștințelor sale medicale?

Despre *Gy. Lencsés* — încă *Varjas* presupunea că a fost un demnitar cu funcții de răspundere la curtea principilor din familia *Báthory*. Pe baza unei relatări dintr-o lucrare de popularizare a lui *A. Veress* despre Ștefan *Báthory* (5), *Varjas* arată că *Lencsés* a făcut parte în calitate de șef bucătar — un fel de stolnic — din cortegiul nupțial a *Grizeldidei*, fiica lui *Christofor Báthory*, pe care a condus-o la Cracovia în anul 1583. În lucrarea citată a lui *Veress* — alături de *Gy. Lencsés* în cortegiul nupțial nobiliar mai figurează *Miklós Orbay* și *György Linczicz* — „magister curiae” (magistrul curții), dregători însărcinați cu treburile curții princiare. Autorul nu indică sursa informațiilor sale. Aceasta însă — după părerea noastră — nu poate fi, decît tot o lucrare a sa, apărută anterior (6), în care *Veress* comunică date similare. Ne referim la lucrarea sa despre registrele de socoteli poloneze ale lui Ștefan *Báthory* din anii 1576—86, cu date prețioase despre Transilvania, respectiv privind pe ardeleni. În această relatare însă, din suita nobiliară a *Grizeldidei Báthory*, dintre demnitarii amintiți apare doar numele lui *Nicolaus Orbay* și *Georgius Linczicz* — „magister curiae”, numele lui *Gy. Lencsés* lipsind cu desăvîrșire. Pe baza acestui fapt, noi presupunem că „magister curiae” *Georgius Linczicz* ar fi identic cu *Gy. Lencsés*, deoarece în documentele vremii numele său apare și sub forma de *Lenczies* și în această variantă — fiind vorba de un manuscris din secolul al XVI-lea — ar fi fost citit eventual greșit de *Veress* drept *Linczicz*, sau pur și simplu e vorbă de o greșeală de tipar. Această convingere ne-o întărește și faptul că despre *György Linczicz*, demnitar de frunte la curtea *Báthoreștilor*, nu găsim de loc date în documentele vremii.

Cercetările noastre au fost substanțial promovate de ajutorul pretios acordat de *Zsolt Trocsányi*, arhivist principal la Arhiva Națională din Buda-

pesta, de profesorul universitar György Szabó din Cluj, precum și de regretatul László Fikk, bibliograf principal din Tîrgu Mureș.*

Datele semnalate de Zsolt Trocsányi, în materialul arhivistic al fostei Universități sășești, al fostului capitol din Alba Iulia, împreună cu datele care rezultă din registrele Conventului de la Cluj-Mănăștur, reprezintă esența noilor noastre informații cu privire la persoana lui Gy. Lencsés. L. Fikk a contribuit de asemenea cu date prețioase din materialul Bibliotecii Documentare Teleki-Bolyai la elaborarea lucrării noastre.

Noile date atestă în mod concret vechea presupunere a lui Varjas că, Gy. Lencsés a fost un demnitar de frunte la curtea princiară ardeleană în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea. Dintr-un *mandatum statutorium* (porunca de trecere în stăpînire) emis la 25 martie 1581 la Alba Iulia reiese că, anterior acestui document Lencsés a fost „magister curiae“ a soției lui Cristofor Báthory. Pe vremea emiterii acestui ordin Elisabeta Bocskay, soția principelui, era de acum moartă. Gy. Lencsés a rămas însă și pe mai departe demnitar la curtea principelui. Pentru aceasta presupunere pledează pe lângă datele cu privire la participarea sa în cortegiul nupțial al Grizeldidei Báthory amintite anterior și scrisoarea lui Marcellus Squarcialupus (8), medicul curții și educator al fiului lui Cristofor Báthory, datată la 6 mai 1581 din Roma. În scrisoare medicul italian laudă calitățile lui Sigismund Báthory, pe atunci copil, cu ocazia alegerii oficiale a acestuia ca principe. La sfîrșitul scrisorii — într-un fel de post-scriptum — Squarcialupus se referă la starea sănătății unui D. Lencius. „Dominus Lencius încă n-a scăpat de calculii săi vezicali. Ziua este mai ușoară, naptea mai grea (adică starea bolnavului). Nu zace“ — relatează în scrisoarea în limba latină Squarcialupus. Persoana care se afla în compania medicului curții în Italia — după părerea noastră este tot Gy. Lencsés. Pentru această presupunere ar pleda în primul rînd faptul că Lencius e forma latinizată a numelui său (Lencsés), pe de altă parte dese referiri cu colorit personal din „Ars Medica“ în capitolele care se ocupă de terapia calculilor renali și vezicali, — referiri mai frecvente ca în alte părți ale lucrării. Astfel, în legătură cu diferitele medicații în calculoză putem citi asemenea adnotări: „fără îndoială e folositor în dureri de rărunchi“, „a fost încercat“, „medicament sigur“, „vei cunoaște marile sale foloase“, „lucru sigur că pornește udul, aceasta e doftoria cea mai de seamă“. Deși, toate aceste adnotări ar putea pleda și pentru frecvența calculozei renale și vezicale în perioada cînd manuscrisul a fost conceput.

Informația următoare cu privire la Gy. Lencsés ne parvine din anul 1587, cînd este amintit ca „exactor rationum principis“ (colectorul veniturilor principelui) — deci mare demnitar la vistieria princiară (10). Patru ani mai tîrziu, într-un act de donație a lui Sigismund Báthory (11) — datat la Alba Iulia — e numit „praefectus rationum nostrarum“ (prefectul veniturilor noastre), deci tot vistier principiar. În anii următori acestui document în chitanțele eliberate sasilor, privind achitarea de către ei a unor dări (12), apare, pînă în anul 1593, ca primul semnatar Gy. Lencsés, alături de un oarecare Gergely Gyarmathy, fapt ce denotă că dînsul a deținut în domeniul vistieriei princiare înalte demnități și în timpul lui Sigismund Báthory.

Gy. Lencsés a fost incontestabil nobil, deși pînă în prezent nu am găsit diploma sa de innobilare (Litterae armales). În documentele vremii, numele său apare cu prenumele de „Varadiensis“. În „mandatum statutorium“ din 1581 (7) este pomenit ca „spectabilis et egregius“ (cinstit și ales), în alte do-

* Le mulțumim și pe această cale pentru ajutorul lor dezinteresat. În același timp ne exprimăm grațitudinea față de profesorul dr. Zsigmond Jakó (Cluj) care ne-a atras atenția asupra Arhivei fostului Convent din Cluj-Mănăștur și a capitolului din Alba Iulia.

documente ulterioare ca „egregius“ (ales) — denumiri care se foloseau numai pentru nobili.

În septembrie 1583, pe baza serviciilor sale îndelungate în slujba țării și a familiei sale, Sigismund *Báthory* îi pune în vedere că de îndată ce prin „defectus seminis“, — adică prin stingerea urmașilor masculini a unor nobili — sau pe alte căi, vistieria princiară va ajunge în stăpînirea unor noi domenii, i se vor dona lui *Lencsés* 16—20 iobași. Și într-adevăr chiar în primăvara anului viitor el va obține de la principele domeniul din Kablás-pataka (azi Bălaia, jud. Bihor) (14), iar prin actul de donație din 1591 (11) — amintit anterior — Sigismund *Báthory* îi donează atît lui cît și urmașilor săi de ambele sexe o parte a domeniilor princiare din Karátsonyfalva (azi Crăciunel, jud. Harghita).

Documentele atestă totodată că *Lencsés* a fost posesorul unei case nobiliare în Alba Iulia, pe strada Săsească — (Zaz) — cumpărată de la Ioan *Bořbely*, bărbier princiar, vindută de succesorii săi în anul 1597 (15) orașului Brașov, pentru suma de 700 florini urgurești. Din documentul citat, din anul 1587 (10), aflăm că a avut un fiu cu numele de *Gabriel*. Acest *Gabriel Lencsés* e probabil identic cu persoana semnalată în lucrarea genealogică a lui *Iván Nagy* (16), ca fiind numit în anul 1602 de Dietă perceptor al subsidiilor (contribuții de război) nobiliare. În arhiva fostului Convent de la Cluj-Mănăstur s-a păstrat o chitanță (17) a fiicei lui *Gy. Lencsés* — *Susana*, soția lui *David Karkai* (septembrie 1596), emisă de arhivarii Conventului. După mărturia acestui document, *David Karkai* — scrib — aflat în aceea perioadă în Polonia, predă unele bunuri ale sale, cu scopul de a fi vindute cumnatului său *Gabriel Lencsés* — „fratele *Susanei*“. Contractul de vânzare a casei mobiliare din Alba Iulia a fost semnat de *Mihai* și *Gabriel Lencsés* (15), deci *Gy. Lencsés* a avut probabil și un fiu cu numele de *Mihai*, care l-a moștenit. Acest *Mihai Lencsés* pare a fi identic cu persoana cu același nume — amintită de *Mihai Vi-teazul* într-o scrisoare datată la 4 iunie 1601 — ca sol la marele vizir *Ibrahim* (18).

Dintr-o adnotare despre evenimentele curții princiare (19) reiese că *György Lencsés* a decedat la 6 mai 1593. Anul morții e atestat indirect și de faptul că după anul 1593 numele lui *Gy. Lencsés* apare în documente doar în legătură cu urmașii săi, sau cu vânzarea casei sale nobiliare (20).

Dacă însă — așa cum arată documentele — *Gy. Lencsés* a murit în anul 1593 atunci data de 1610 desemnînd anul scrierii manuscrisului medical care apare pe foaia de titlu a copiei din secolul al XVIII-lea, devine cu totul problematică. Calitatea de autor a lui *Gy. Lencsés* mărturisită de textul de pe foaia de titlu: „le-am adunat din observațiile oamenilor cu carte“ precum și de aserțiunea din prefața aceleași copii din secolul al XVIII-lea „scriu pe scurt despre boli și despre cauza lor așa cum le-am preluat din cărțile oamenilor învățați“ — rămîne însă și pe mai departe incontestabilă. Ipoteza noastră inițială pentru a explica această contradicție — cum că un fiu sau o rudă cu același nume a lui *Gy. Lencsés* ar fi fost redactorul, respectiv persoana care a terminat lucrarea începută de el nu a fost confirmată de datele arhiviste expuse. Nu ne pare verosimilă ca data de „26 mai 1610“ să fie vre-o greșeală de copiere. Admițînd autenticitatea datei de mai sus, pentru explicarea ei trebuie să recurgem la presupuneri. Se prea poate ca ea să indice data începerii unei variante sau copii transcrise după moartea lui *Gy. Lencsés* de un copist anonim. Aproape în mod similar a procedat și copistul manuscrisului din secolul al XVIII-lea, notînd pe foaia de titlu a copiei: locul și data executării, cu inițialele numelui său: „Iar acum ... s-a copiat din nou la *Erdő Szentgyörgy* (azi Singeorgiul de Pădure), în luna ianuarie 1757 de către *Z. J. S.*“. Dar ne putem gîndi, pornind de la presupunerea lui *A. Szabó T.* și *E. Farczády*, că anul 1610 reprezintă data terminării unei variante — necu-

noscute sau nedescoperite — a originalului din jurul anului 1570, început de *Lencsés* dar terminat de altcineva, care a continuat să se ascundă în dosul numelui său. Toate aceste presupuneri sînt discutabile, cert este însă că, *Gy. Lencsés* nu și-a putut începe, nici încheia manuscrisul în 1610, cînd era mort de 17 ani.

Cum s-a arătat, *B. Varjas*, — spre deosebire de *A. Szabó T.* și *E. Farczady* —, consideră manuscrisul din secolul al XVI-lea numai o copie, iar pe *Lencsés* ca executantul ei. Într-adevăr acest text din secolul al XVI-lea este scris, pe tot parcursul lui, foarte caligrafic, îngrijit, fără corecturi și ștersături, în schimb conține greșeli de transcriere și omisiuni de cuvinte, greșeli caracteristice pentru o copie. Pornind de la această constatare veridică a lui *Varjas* noi ajungem însă la o altă concluzie. Nu ne îndoiim de calitatea de autor a lui *Lencsés*, în schimb înclinăm spre ipoteza; dacă scrisoarea adresată judeului din Bistrița și manuscrisul editat de *Varjas* reprezintă scrisul aceleiași mîini, ce ne împiedică să credem că *Gy. Lencsés*, înalt demnitar princiar, după uzanța altor nobili ai timpului, să fi recurs la serviciile unui scrib?

Lucrarea *Ars Medica* — bazată pe izvoare docte, redactată printr-o prelucrare selectivă a datelor științifice, prin întreaga ei construcție întărește convingerea noastră că autorul ei a fost un om învățat, cu studii universitare, deși pînă acum n-am reușit să stabilim dacă într-adevăr *Lencsés* a urmat studii superioare, nici faptul de unde și-a însușit cultura medicală. Principele *Cristofor Báthory*, în a cărui slujbă a stat, om umblat în multe țări europene, cunoscînd între altele limbile franceză, italiană, spaniolă (16, 224 p.) poate fi socotit unul dintre personalitățile erudite ale Transilvaniei din acele vremuri. Dintre savanții umaniști contemporani, dintre cei cu care *Lencsés* a servit la curtea princiară, mulți au fost trimiși pentru studii în străinătate chiar de *Báthorești*. Amintim doar numele lui *F. Kovácsóczy*, *F. Kendi*, *P. Gyulay*, *F. Hunyady*, *J. Pécsi*, *Gy. Enyedi* etc. cu studii superioare făcute în parte în Italia. Dintre acești tineri, unii, care au urmat la Universitatea din Padova, au auzit și lecții de medicină, iar întorși acasă au practicat și medicina, cum erau *Paul Gyulay* și *Francisc Hunyady*.

Între tinerii ardeleni care au frecventat în primele două treimi ale secolului al XVI-lea universitățile din Viena, cele germane (*Wittenberg*, *Heidelberg*, *Frankfurt*), cele italiene (*Padua*, *Roma*) și cele poloneze (*Cracovia*), sînt semnați mai mulți studenți cu numele de *Georgius Transilvanus* (21). Nu e exclus ca vreunul din ei să fi fost *Gy. Lencsés*. Dar e cunoscut și faptul că în matricolele universităților, în registrul bursierilor vremii, nu au fost înregistrate totdeauna numele tuturor studenților.

Pe foaia de titlu a copiei din secolul al XVIII-lea drept loc de naștere a manuscrisului original apare *Oradea*. Și nu în mod întâmplător. Este un fapt istoric că *Cristofor Báthory* care a preluat scaunul domnesc ca voievod în locul fratelui său *Ștefan* în anul 1576, anterior domniei sale a fost căpitan de oraș în *Oradea* și comite suprem al comitatului *Bihor*, iar după cum reiese din memoriile consilierului său *J. Gálfi* (22) „a locuit atunci la *Oradea*“. *Lencsés* a stat probabil chiar în acest timp în slujba lui *Cristofor Báthory*, respectiv a soției sale. S-a arătat că purta prenumele de „*Varadiensis*“ și poseda domenii nobiliare în jurul *Oradei*. *A. Szabó T.* a găsit în registrele de sooteli ale orașului *Cluj* o serie de date care atestă deseale călătorii ale sale între *Oradea* și *Alba Iulia* (23).

La sfîrșitul secolului al XVI-lea, sub influența reformei, umanismul ardelean își pierde caracterul aristocratic, se adresează unui cerc relativ mai

larg de cititori, baza ei socială devine mai largă. Toate aceste fapte duc la geneza unui curent umanist ardelean tîrziu, specific. Latina închează de a mai fi limba exclusivă a științei. Intelctualitatea laică crește numeric și revendică dreptul folosirii limbii naționale — mai accesibilă lor — atît în literatură, cît și în știință. Aceste tendințe explică de ce literatura și știința acestei epoci va fi scrisă deopotrivă în latină și în limba maternă (24). Gy. *Lencsés* activînd în condițiile specifice epocii umanismului ardelean tîrziu și-a putut însuși aceste concepții atît la Oradea, cît și la Alba Iulia.

Atunci cînd căutăm să definim calitatea de intelectual titrat, respectiv de om cu o cultură medicală temeinică, a lui Gy. *Lencsés* nu putem omite constatările formulate cu atîta pregnanță de Zs. *Jakó*, privind procesul de apariție a intelectualității ardelenne (25). Laicizarea a început la noi în cadrul intelectualității clericale și numai progresiv — după o coexistență seculară — au apărut în Transilvania laici învățați în domeniul sănătății, mineritului, tipografiei. Intelctualitatea secolului al XVI-lea, în ciuda numărului său redus, a avut un rol de frunte în adîncirea și lărgirea legăturilor dintre cultura europeană și cea locală, a pus bazele literaturii și științei în limbile naționale.

Ars Medica — e un fruct al strădaniilor epocii umanismului ardelean tîrziu, un răspuns la necesitățile literaturii științifice în limba maternă și la nevoile societății timpului.

Desigur în Transilvania secolului al XVI-lea și chiar anterior, existau medici atît la curțile princiare, cît și la cele ale marii nobilimi (26). În ultimul păttrar al secolului al XVI-lea, în orașele mai mari din Transilvania existau de acum bresle de bărbieri-chirurghi. Dar acest personal sanitar, deși mai numeros decît în secolele trecute, nu putea face față în mod satisfăcător asistenței sanitare a întregii populații. Din corespondența contemporanilor reiese că, tocmai lipsa de medici a generat practica circulației unor rețete — considerate ca utile — de la o curte nobiliară la alta (27). Cărțile medicale în limba maghiară care apar în cursul acestui secol — Herbariul lui P. *Mélius Juhász*, cel a lui A. *Bejthe*, Cartea Folositoare (Hasznos Könyv) a lui G. *Frankovits* — au fost scrise în primul rînd de nemedici, pentru uzul unor persoane nemedicale care se îndeletniceau cu îngrijirea bolnavilor. În introducerea operei sale autorul lucrării „Ars Medica” declară la rîndul său: „Am cules aceste file cu multă trudă și muncă nu pentru oamenii cu carte, care știu cu mult mai mult decît mine, ci pentru sărmanii nevoiași, ca să poată trage ceva foloase de pe urma lor” (28). Obiectivul astfel conturat depășește cu totul filologismul umaniștilor savanți de cabinet, optica lui fiind identică cu cea a epocii umanismului ardelean tîrziu, izvorit din realitățile autohtone și reprezentînd un răspuns la necesitățile acestora. Manuscrisul prin concepția care îl animă e înrudit cu operele literare și științifice de limbă națională și latină ale epocii. scrise de J. *Sylvester* (1504—1551) P. *Laskai Csókás* (mort în 1587), P. *Mélius Juhász* (1536—1572), J. *Baranyai Décsi* (1560—1601), G. *Heltai* (mort în 1574), Filip *Moldoveanu*, Gy. *Enyedi* (1555—1597), G. *Deidrich* (mort în 1605), Johann *Sommer* (1542—1573), Nicolaus *Olahus* (1493—1568), Christian *Schesaeus* (mort în 1585) etc. (29).

Pe baza cercetărilor noastre putem conchide, deci, că Gy. *Lencsés* — autorul manuscrisului *Ars Medica* — a fost înalt demnitar la curtea Batho-reștilor, fiind o personalitatea cunoscută a timpului său. Chiar dacă pînă în prezent nu am putut aduce date arhivistice în sprijinul tezei că a urmat studii universitare, originea sa nobilă, îndelungatul său serviciu la curtea princiară, legătura sa cu cărturarii vremii — personalități marcante ale epocii umanismului ardelean tîrziu — aruncă lumini revelatoare asupra mediului spiritual în care a luat naștere opera medicală în limba maternă a lui Gy.

Lençsés, precum și asupra strădaniilor autorului ei de a servi prin munca sa „binele public“.*

Sosit la redacție: 15 ianuarie 1970.

Bibliografie

1. GULYÁS K.: Orvosságos könyv a XVI századból. = Magyar Nyelv, IX. (1913), p. 373—377; VARJAS B.: Egy XVI. századi magyar nyelvű orvosi kompendium = Magyar Nyelv, XXXVI. (1940), p. 159—169. 2. XVI. századi magyar orvosi könyv. Introdúcere și redactare: VARJAS B., Cluj, 1943; 3. ALFÖLDI R.: Irodalomtörténeti Közlemények, LIV, 1944; KÖNYA I.: Revista Medicală, 1956, nr. 4; 4. FARCZÁDY E., SZABÓ T. A.: Újabb adalékok a XVI. századi orvosi könyv kérdéséhez = Magyar Nyelv, 1961 nr. 2. p. 173—183; 5. VERESS E.: Báthory István király (Terror hostium), Budapest, 1937, p. 212; 6. VERESS E.: Báthory István király lengyel számadáskönyveinek Magyar- és Erdélyországi adalékai (1576—1586). Fontes Rerum Hungaricarum, Tom. III., Budapest, 1918, p. 207; 7. Arhivele Capitlului din Alba Iulia: Protocolla — F 2 — Protocollum Adam primus homo: p. 102—103. (Mandatum statutorium a lui Cristofor Báthory din 25 III 1581); 8. HOLL B.: Az újkori természettudományos világszemlélet kialakulásának erdélyi történetéhez. = Korunk, 1969, nr. 5. p. 774—779; 9. VERESS A.: Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești, vol. II, București, 1930, p. 197; 10. Arhivele Capitlului din Alba Iulia: Protocolla — F 2 — Protocollum Adam primus homo: p. 259 v. 260 v. (Attestatum din 11 III 1587); 11. Arhivele Conventului din Cluj-Mănăștur: Protocolla Libri Regii et stylonaria — F 15 —: vol. 11, p. 209 v.; 12. Arhiva Universității Săsești (Arhivele de Stat — Brașov, Filiala Sibiu), Fondul: Urkunden, seria IV; 13. Arhivele Capitlului din Alba Iulia: Libri Regii — S 1 —. L. R. Sig. Báthory, I.: p. 110—111. (Document datat la 2 sept. 1583); 14. idem: p. 268 v- 269 r. (Actul de donație a lui Sig. Báthory din 10 V 1584); 15. idem: Cista Comitatum — F 4: C. Albensis, Cista V. Fasc. 1 No. 39. (Mandatum statutorium a lui Sig. Báthory din 9 V 1597); 16. NAGY I.: Magyarország családai címerekkel és nemzedéktáblákkal, Pest, 1860, vol. VII. p. 88; 17. Arhivele Conventului din Cluj-Mănăștur: Protocolla Libri Regii et stylonaria — vol. 10 p. 356. v.; 18. SZÁDECZKY L.: Erdély és Mihai Vajda története (1595—1601), Temesvár. 1893, p. 419; 19. Scriptores Rerum Hungaricarum minores hactenus inediti... Publicat de KOVACHICH M. G., Buda, 1798, p. 209 și nr. XXXI; 20. Arhivele Capitlului din Alba Iulia: Centuriae — F 3 — V 43. (Depoziția din 13 sept. 1614); 21. Date adunate și comunicate de către cercetătorul științific A. DANKANITS; 22. Gálfi Jánosnak rabságban készített önéletírása. = Erdélyország Történeti Tára, vol. I. Kolozsvár, 1837; partea 3-a, p. 78; 23. Comunicare personală a profesorului SZABÓ T. ATTILA (Cluj); 24. DAICOVICIU C., PASCU ȘT. și colab.: Din istoria Transilvaniei, ed. II-a, Ed. Acad. R.P.R., București, 1961, vol. I, p. 215—225; 25. JAKÓ ZS.: Az erdélyi értelmiség kialakulása. = Korunk, 1967, nr. 1; 26. WALLASZKY P.: Conceptus Reipublicae Litterariae in Hungaria, Posonii et Lipsiae, 1785; 27. MAGYAR-KOSSA GY.: Magyar Orvosi Emlékek, vol. I—IV, Budapest, 1929, 1940; 28. Ars Medica. MS nr. 2. din Biblioteca Doc. Teleki-Bolyai din Tîrgu Mureș. (Copie din anul 1757 — Prefața); 29. Istoria României (Sub redacția OȚTEA A.) vol. II, Ed. Acad. R.P.R., București, 1962, p. 1047—54.

* Autorii mulțumesc și pe această cale tov. Sándor Pál Antal și Liviu Moldovanu, arhiviști principali (Tîrgu Mureș), pentru ajutorul prețios dat în revizuirea acestei lucrări.